

- checking each other the independent work of the teaching character;
- control of pupils' knowledge by the scheme «question – answer»;
- the work of the schoolchildren which is accompanied by commenting of one of the pupils;
- mathematical dictations;
- reading the numerical expressions and expressions with variables in various ways, which requires knowledge of declination numerals.

Key words: mathematical language, culture of the speech, definitions of the mathematical concepts, numerical expressions, mathematical symbols.

УДК 81'233:177

Леся Лужецька (Дрогобич)

МОВНИЙ ЕТИКЕТ І ЙОГО РОЛЬ У СТАНОВЛЕННІ МОВЛЕННЕВО КОМПЕТЕНТНОЇ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

У статті підкреслено важливу роль мовної культури у становленні мовленнєво компетентної особистості педагога, обґрунтовано значущість мовно-етикету як складової частини культури мови та необхідність дотримання етичних норм у спілкуванні кожним мовцем, особливо вчителями початкової школи. Розкрито сутність поняття «мовний етикет», зацентовано увагу на необхідності розрізняти близькі, але не однакові за змістом і обсягом поняття, «мовний етикет» і «мовленнєвий етикет». Наголошено на важливому значенні мовного етикету для становлення мовленнєво компетентної особистості майбутнього вчителя. Розглянуто погляди окремих учених на усталені в українській мові формули мовного етикету, якими повинен послуговуватися мовець у найрізноманітніших ситуаціях ввічливого контакту зі співбесідниками. Наведено приклади найбільш уживаних формул мовного етикету для використання у практиці щоденного спілкування. Підкреслено важливу роль навчально-тренувальних вправ у формуванні практичних мовленнєвих умінь і навичок майбутніх учителів початкових класів.

Ключові слова: мовний етикет, мовленнєво компетентна особистість, культура мови, етикетність спілкування, мовленнєвий розвиток.

Постановка наукової проблеми та її значення. До найкоштовніших надбань кожного народу належить мова. Тому й називаємо це надбання рідна мова. Рідна, як мати, як Батьківщина, як усе найдорожче серцю. Мова – найбільший духовний скарб, у якому народ виявляє себе творцем, передає нащадкам свій досвід і мудрість, перемоги і сла-

ву, культуру і традиції, думи і сподівання. Слово – наше повнокровне життя, невмируще джерело поступу [3, 5].

Слово є одним із наймогутніших комунікативних знарядь людини. У будь-якій сфері практичної діяльності люди повинні вміти користуватися словом цілеспрямовано і вміло, здійснюючи, безумовно, позитивний вплив на слухача. Особливо ж високі вимоги ставляться до мовлення вчителя, адже основним знаряддям його праці є слово. Сьогодні від учителя, його педагогічної майстерності, ерудиції, загальної і мовної культури залежить виховання учнів, які в недалекому майбутньому стануть будівниками держави. Наскільки сумлінними в цій вагомій справі будуть молоді люди, значною мірою залежить від учителів, передусім початкових класів, оскільки вони одними із перших беруть активну участь у формуванні національно свідомих громадян.

Живе життя властиве і слову – такому мовленню, яке не тільки спирається на вивчені мовні норми, а й постійно розвивається, збагачується за рахунок варіантів норм, які можна опанувати лише при наявності відчуття мови: такого рівня комунікації, при якому все, що почуте або прочитане, оцінюється за законами не тільки практичної діяльності (комунікативної ефективності), а й мовленнєвої етики акту спілкування [1, 7].

Аналіз основних досліджень та публікацій. З культурою мови насамперед пов'язане вміння правильно говорити й писати, добирати мовно-виражальні засоби відповідно до мети й обставин спілкування. Культура мови утверджує передусім такі норми: лексичні, граматичні, стилістичні, орфоепічні, орфографічні. Окрім цього, культура мови – це ще й загальноприйнятий мовний етикет: типові формули вітання, прощання, побажання, запрошення тощо. Мовний етикет уважається центральною ділянкою усєї мовно-поведінкової сфери людини, він охоплює засоби ввічливості, спрямовані на вираження поваги до співбесідників та дотримання власної гідності. За визначенням Мирослава Стельмаховича, мовний етикет є «національним кодексом словесної добропристойності». А ще він виступає складовою частиною культури спілкувальних взаємин, загальної культури кожної людини зокрема і суспільства в цілому.

Оскільки питання культури мови ніколи не втрачають своєї актуальності, то стає зрозумілою зацікавленість учених цими питаннями. Глибоке знання норм літературної мови, вміле послуговування ними у повсякденній мовленнєвій практиці допомагає мовцеві досягнути вершин мовленнєвої майстерності. Неабияке значення у становленні мовленнєво компетентної особистості має мовний етикет. Тож чимало

дослідників українського слова (І.Вихованець, О.Пономарів, Н.Бабич, С.Єрмоленко, Є.Чак, Р.Зорівчак, Я.Радевич-Винницький та ін.) присвячують численні праці питанням мовної культури.

Мета статті – на основі опрацьованої літератури із проблем мовного етикету як складової частини культури мови, а також на основі власних спостережень за процесом мовлення наголосити на необхідності оволодіння майбутніми вчителями початкових класів культурою мовлення загалом і мовним етикетом зокрема.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Мовний етикет – це національно специфічні правила мовної поведінки, які реалізуються в системі стійких формул і виразів, що рекомендуються для використання в різних ситуаціях ввічливого контакту зі співбесідником, зокрема під час привітання, знайомства, звернення до співбесідника, висловлення подяки, прощання тощо. Кожна ситуація обслуговується в українській мові групою висловлень, які нерідко утворюють синонімічні ряди: *добрий день, здоровенькі були; будь ласка, прошу; до побачення, до зустрічі, прощайте* тощо [4, 133].

Відомий український мовознавець Олександр Пономарів зазначає, що форми вітання й прощання «давно усталилися в українській мові, і їх не варто модернізувати без потреби. Досить часто чуємо неправильні з погляду української граматики форми вітання та прощання в розмовному мовленні, по радіо й телебаченню «Добрий ранок!; Доброго дня, шановна редакція! (тут ще й ігнорування кличного відмінка – *редакціє!*); Доброго вечора, шановні телеглядачі; Доброї (*спокійної, навіть гарної*) ночі, дорогі діти!» В українській літературній мові усталилися такі форми: Доброго ранку!; Добрий день! (Добридень!); Добрий вечір! (Добривечір!); На добраніч! Добраніч!» [7, 153].

Важливими і необхідними для кожної людини є також форми вибачення. «Позаяк провини бувають різні за своєю величиною і за наслідками, то мовець має вибирати з чималої парадигми стандартних фраз українського мовного етикету таку формулу, яка була б сумірною провині й водночас давала можливість досягти бажаного результату: Вибач (те) (мені); Пробач (те) (мені); Даруй (те)!; Пробач (те), якщо можеш (ете)!; Прошу вибачення (пробачення) ...» [8, 140]. Послугуючись формулами вибачення, потрібно пам'ятати, що дієслова *вибачати, пробачати* вимагають давального (а не знахідного, як у російській мові) відмінка залежних слів, наприклад: вибачте мені (а не мене), пробачте йому (а не його) та ін.

Доцільно розрізняти близькі, але не однакові за обсягом і змістом поняття: *мовний етикет, мовленнєвий етикет*. Мовний етикет – це сис-

тема стандартних словесних формул, що вживаються у ситуаціях, безліч разів повторюваних у повсякденному житті. Мовець не має потреби щоразу створювати нові формули, він використовує готові словесні штампи, відтворюючи їх у процесі мовлення, що значно полегшує спілкування.

«Мовленнєвий етикет являє собою застосування мовного етикету в конкретних актах спілкування. Якщо мовний етикет – це набір засобів вираження, то мовленнєвий етикет – це вибір цих засобів, засоби в реалізації» [8, 34].

Попри шаблонність етикетних фраз і почасти ритуальний характер їх уживання, мовний етикет має велике значення для життєдіяльності суспільства і для функціонування мови. Тут найбільш помітно й начоно виявляється стан мовної культури, духовні вартості, етичні орієнтації суспільства, характер взаємин між людьми. Це та сфера мови і культури, до якої мають причетність члени суспільства, що належать до найрізноманітніших категорій [8, 5].

Так, в українській мові найбільш уживаними висловами подяки є *дякую* й *спасибі* (*спасибі* більш поширене у Східній Україні), які можуть мати при собі слова, що посилюють вираження вдячності: *дуже*, *щиро*, *сердечно* та ін. «Дуже Вам дякую за Ваш любенький лист» (О.Кобилянська).

Треба зазначити, що народним етикетом передбачаються репліки-відповіді на подяку. Їх вибір залежить від того, за що дякують: коли за їстівне, тоді відповідають на здоров'я або їжте на здоров'я, коли за якусь річ із одягу – то носи (іть) здоров (-а, -і), однак здебільшого поширена відповідь на подяку – *прошу* і *будь ласка* [2, 36].

Визначальними етнопсихологічними особливостями українського етикету є передусім доброта, сердечність, простота, щирість і ніжність. На мовному рівні це виявляється в тому, що: 1) стрижневим словом багатьох висловів українського мовленнєвого етикету є слова з коренем *добр-*, *здоров-*: *добридень*, *добрий вечір*, на все добре, *добродію*; *здоров був*, *доброго здоров'я* та ін.; 2) наявна велика кількість слів-звертань із пестливими суфіксами: *голубонько*, *соколику*, *матінко*, *таточку*, *сестричко* та ін.; у багатьох етикетних висловах виступає слово із коренем *ласк-*: *будь ласка* (*будьте ласкаві*), *ласкаво прошу*, з вашої ласки та ін.; 3) існує чимало висловів, які своєю первинною семантикою виражають доброзичливість: *будьте щасливі*, *Боже допоможи*, *дай Боже щастя* та ін.; 4) відсутні інвективи (непристойні, *грубі лайки*) [2, 38].

Однак, як зазначає автор статті «Чарівні слова» Марія Білоус, «... за декілька десятиліть відбулися певні зміни в мовній свідомості й мо-

ралі нашого народу в цьому плані. Бездумно перейнявши брутальні мовні витвори, привнесені чужою «культурою», українці, вже не задумуючись, оскверняють мову і душу найнеприсойнішими у світі інвективами... Настав час виполювати бур'яни на нашому мовному полі і культивувати добірне зерно, яке зберігалось у народних скарбницях, щоб проростало воно прекрасним цвітом високої духовності» [2, 38].

Мовний етикет, уміле і доречне використання усталених формул вітання, прощання, побажання та ін. відіграють важливу роль у становленні мовленнєво компетентної особистості, передусім же особистості вчителя, який своєю поведінкою загалом і мовною зокрема виховує дітей, утверджуючи найбільші цінності культури, доброзичливості, поваги до співбесідника, нехай навіть до наймолодшого. Частиною культури вчителя є його емоційність, добре володіння інтонаційним багатством під час розмови. Навіть найкращі етикетні фрази, такі як *дякую, спасибі, будь ласка*, промовлені байдужим тоном, не принесуть задоволення тому, кому вони адресовані. Якщо ж етикетні формули, якими послуговується вчитель, наповнені позитивними емоціями, виражають розуміння і співучасть, вони знаходять відгук у дитячих серцях. За такого володіння мовним етикетом педагог може бути впевнений у тому, що його юним вихованцям приємно з ним спілкуватися. А це означає, що праця вчителя не є даремною, слово, мовлене ним, позитивно впливає на учнів, допомагає кожному з них усвідомлювати свою значущість, неповторність, а відтак досягати успіхів і в навчанні, і в мовленнєвому розвитку, і в оволодінні культурою мови.

«Рівень дотримання мовного етикету, культури спілкування часом впливає на поведінку співрозмовників більшою мірою, ніж предметний зміст мовлення», – пише Ярослав Радевич-Винницький у книзі «Етикет і культура спілкування». «Етикетність спілкування полягає не тільки у нормативному застосуванні формул мовного етикету у стандартних етикетних ситуаціях. Вона має значно ширший засяг, охоплює комунікативну поведінку людини загалом. Адже і за межами етикетних ситуацій вербальне (і невербальне) мовлення може мати прикмети, які засвідчують ввічливість, тактовність, доброзичливість мовця у ставленні до комунікативного партнера (партнерів, аудиторії), а може, навпаки, створювати про мовця враження як про людину невиховану, нетактовну, грубу. З іншого боку, формальне дотримання правил мовного етикету не завжди викликає довіру й повагу до мовця» [8, 6].

Мовний етикет – це культурне обличчя нації. Щодо мовного етикету українців, то він, увібравши в себе давні звичаї, традиції, став

універсальною моделлю нашої мовної діяльності, що виявляється в системі стійких виразів, своєрідних формул. Знання цієї системи, добре володіння нею засвідчує духовну зрілість нації і, навпаки, – нехтування норм і правил мовного етикету – ознака її глибоких корозійних процесів, що, на жаль, і спостерігаємо останніми роками в нашому суспільстві.

Звичайно, важко перелічити всі форми мовного та й будь-якого етикету в усіх життєвих ситуаціях і не так просто ними оволодіти. Проте, скориставшись ними, ми зможемо правильно поводитися в товаристві, зажити слави гречної людини та самореалізуватися в спілкуванні з навколишніми. І хоч наше століття невпинно прямує в бік спрощення манер, проте й досі неабияке значення має оволодіння «кодексом ввічливості» – адже через свою чемність ми нічого не втрачаємо, а «завоювати» можемо Людину [6, 5].

Послугуючись узвичаєними формулами мовного етикету, маємо усвідомлювати, що нікому не потрібна «Підфарбована гречність та чемність у комірці паперових чеснот...» (Є.Маланюк). Словесна ввічливість має гармонійно поєднуватися з іншими людськими чеснотами, органічно доповнюючи поведінку людини, її культуру загалом. Завжди актуальними є слова Григорія Сковороди: «Не можна щось побудувати словом, якщо те ж саме руйнувати ділом».

Як уже зазначалося, мовний етикет має важливе значення для становлення мовленнєво компетентної особистості вчителя. Формування мовленнєвої компетенції становить основу мовленнєвого розвитку.

«Мовленнєвий розвиток повинен забезпечувати досконале, повноцінне культурне спілкування людей за допомогою мови. В його основі має бути повага до співрозмовника. Визначальним елементом вияву поваги до співрозмовника, показником рівня культури мовця, його мовленнєвого розвитку виступає мовленнєвий етикет» [5, 5]. Отож виховання мовленнєвого етикету – неодмінний компонент мовленнєвого розвитку.

Вміння дотримуватися етичних норм завжди високо цінувалося в суспільстві. Знання норм етики, застосування їх у поведінці та мовленні належить до гарних манер. У мовленнєвій комунікації під цим розуміють володіння етикетною культурою, вміння контролювати почуття, емоції тощо. Дотримання етикетних норм передбачає вияв таких якостей, як ввічливість, гречність, тактовність, доброзичливість. Вироблення мовленнєвих навичок – тривалий процес. Формування мовленнєвої культури становить складову процесу формування комунікативно компетентної особистості [9, 143-114].

Автор навчально-методичного посібника «Український комунікативний етикет» Марія Стахів зазначає: «Практика навчання мови у вищих навчальних закладах засвідчує, що не всі викладачі приділяють достатню увагу етикетним формулам і їх ролі у мовленні. Якщо така робота і ведеться, то мовленнєвий етикет розглядається здебільшого як зовнішня форма спілкування, без належного врахування внутрішнього наповнення (адресат, адресант, місце, час, результат). Щоб стати справжнім майстром своєї справи, випускник вищого навчального закладу повинен навчитися, серед іншого, культури професійного і громадського спілкування, що дає змогу уникати різноманітних конфліктних ситуацій» [9, 177].

На думку Стахів М., вирішальна роль у формуванні практичних мовленнєвих умінь належить продуманій системі навчально-тренувальних вправ. Найпродуктивнішими на етапі формування умінь і навичок використання етикетних мовленнєвих формул вважаються конструктивні вправи на рівні зв'язних висловлювань. Характер завдань може бути таким:

Заміна: етикетних формул відповідно до зміни тональності тексту; словесних висловів етикету синонімами з нейтральним значенням; етикетних фразем відповідними антонімами. Серед пропонованих завдань може бути і *конструювання тексту:* з поданих виразів мовленнєвого етикету побудувати діалог; з поданими вербальними етикетними виразами скласти лист-прохання, лист-подяку, лист-запрошення [9, 181-182].

Майбутнім учителям потрібно давати найсучасніші теоретичні знання і добру практичну підготовку, щоб, прийшовши до школи, молоді педагоги сміливо і впевнено втілювали в навчально-виховний процес нові ідеї, інтерактивні технології, шукали і знаходили шляхи демократизації й оптимізації навчально-виховного процесу, застосовували ефективні методи і прийоми навчання. Сучасній школі потрібен учитель-професіонал, який володіє ґрунтовними знаннями і знає найраціональніші способи передавання цих знань учням, учитель, який володіє бездоганною культурою мовлення, неодмінним компонентом якої є загальноприйнятий мовний етикет.

Ці фахові якості майбутнього вчителя можна успішно виробляти передусім на заняттях з методики викладання української мови, запроваджуючи інтерактивні технології навчання, які сприяють не лише виробленню професійних методичних навичок, а й забезпечують формування мовленнєво компетентної особистості педагога [9, 183].

Висновки та перспективи подальших досліджень. На основі наукових досліджень проблем культури мови загалом і мовного етикету як компонента культури спілкувальних взаємин зокрема, на основі власних спостережень за процесом мовлення, доходимо висновку, що добре знання норм літературної мови, володіння загальноприйнятими формулами мовного етикету відіграє важливу роль у становленні мовної особистості майбутнього вчителя початкової школи.

Проблема, на якій ми зосередили увагу в цій статті, потребує подальшого вивчення, особлива увага повинна приділятися роботі над удосконаленням мовної культури майбутніх педагогів на заняттях з методики викладання української мови.

1. Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. – Львів: Світ, 1990. – 226 с.
2. Білоус М. Чарівні слова // Урок української. – 2002. – № 10. – С. 36-38.
3. Вихованець І.Р. Таїна слова. – К.: Рад. школа, 1990. – 287с .
4. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вища школа, 1985. – 360 с.
5. Донченко Т. Мовленнєвий розвиток як науково-методична проблема// Дивослово. – 2006. – № 5. – с. 2-5.
6. Корніяка О. Мистецтво гречності. – К.: Либідь, 1995. – 94 с.
7. Пономарів О. Культура слова. Мовностилістичні поради. – К.: Либідь, 1999. – 232 с.
8. Радевич-Винницький Я.К. Етикет і культура спілкування. – Львів: СПО-ЛОМ, 2001. – 207 с.
9. Стахів М. Український комунікативний етикет: Навчально-методичний посібник. – К.: Знання, 2008. – 245 с.

The article highlights the important role of speech culture in the development of linguistic and competent teacher, the importance of speech etiquette is well-grounded as the part of language culture and the necessity to follow ethic norms in communication of each speaker, particularly primary school teacher. The essence of the concept «speech etiquette» is revealed, attention is paid to the necessity of distinguishing between similar but not identical in size and content concepts – linguistic etiquette and speech etiquette. It is emphasized on the importance of speech etiquette for the development of future competent teacher. Advices of some scientists concerning the established formulas of Ukrainian speech etiquette which the speaker should use in various situations of polite contact with interlocutors are considered. Examples of the most commonly used formulas of the speech etiquette for everyday usage are shown. The important role of training exercises in the formation of practical skills and habits of future primary school teachers is underlined.

Keywords: *speech etiquette, speech competent person, speech culture, speech development.*